

Inhoud

Inleiding	7
Wat we al wisten	11
Basale weetjes	
Ontmoetingen (1) (JP) – Mijn eerste keer	15
Ontmoetingen (2) (s) – Mijn eerste keer	19
Een mythische vogel	23
Mythen en fabels rond de ijsvogel	
De allermooiste van de hele wereld – en een moord	27
Een slimme vogel	43
Een ecologisch orgasme	47
Op pad met Fred Haaijen, ijsvogelman van Amsterdam-Noord	
Het kleurenfestival	55
Het wonder van zijn blauw	
Ontmoetingen (3) (s) – Tegenvaller	67
Een wonder van veerkracht	71
De herrijzenis na de dood in strenge winters	
Ingezoomd: de waarde van lokale projecten	87
Ontmoetingen (4) (JP) – Wat ik verdiend had	99
De ijsvogeljacht	103
Schieten op ijsvogels was ooit heel gewoon	
Een gezonde verslaving	109
In de fotohut van Mirjam de Vroomen en Klaas Pie	
Ijsvogel des vaderlands	115
Een gestroomlijnde duik	123
Mysteries ontrafeld door de wetenschap	
De menukaart	137
Ontmoetingen (5) (JP) – Het vertrouwde rondje	143

Een heel huis voor de ijsvogel	149
Op bezoek bij ijsvogelgek Corné van Oosterhout	
Ontmoetingen (6) (s) – Een wandeling om nooit te vergeten	157
Zes blauwe juwelen, fonkelend onder de aarde	161
Op pad met Jelle Harder om ijsvogels te ringen	
De gekooide ijsvogel	171
De ijsvogel als huisdier	
Ijsvogels, the movie	177
Filmer Cees van Kempen over zijn fascinatie	
De IJs-ijsvogel	185
Hoe een bevroren ijsvogel wereldroem vergaarde	
De ijsvogel als boekenheld	193
Een kunstwerk van zichzelf	199
De ijsvogel in de beeldende kunst	
Ijsvogeldagen	213
Ontmoetingen (7) (JP) – Weer wat geleerd	225
Ontmoetingen (8) (s) – De beloning	231
De les van de ijsvogel	235
 Dank	 245
Literatuur	249

Inleiding

Er zijn mensen, geen uitgesproken vogelaars, die slechts éénmaal in hun leven een ijsvogel hebben gezien. Toevallig. Tien, twintig jaar geleden, op vakantie, in de stad, zomaar ergens wandelend. Die mensen hebben één ding gemeen: ze weten het allemaal nog; waar, wanneer, met wie, wat voor weer het was en hoe het voelde. Die ene keer staat in het geheugen gegrift als de foto van een huwelijksfeest in een familiealbum. Niets mis met andere vogels, maar vraag diezelfde mensen naar hun eerste merel of meerkoet en ze zullen hun schouders ophalen. Net als wij, trouwens.

Er zijn mensen, zoals wij, die na die eerste keer gegrepen werden. Voorgoed in de ban van die betoverende verschijning en die magische gebeurtenis, dat wonderlijke toeval van twee wegen die elkaar kruisten. Dat is wat die ervaring met een mens kan doen. Die verrassing, de verbazing, die schok, de tinteling die door het lijf trekt. Tijdens het boodschappen doen, bij een ommetje, of welgemikt tijdens een dagje vogels kijken.

Je zou kunnen zeggen dat die vogel kleur aan hun leven geeft, maar dat klinkt te veel alsof de rest van die levens enkel tinten grijs en grauw kende. Hoe dan ook ontstaat bij sommigen, zoals bij ons dus, na die eerste keer een verlangen naar een tweede keer. Er ontstaat een hunkering, en voor je het weet is er ronduit sprake van een verslaving.

Een lange loopbaan lang reisde 'Sir' David Attenborough de wereld over om vele miljoenen tv-kijkers in vervoering te brengen met betoverende beelden van de natuur. Met zijn kenmerkende stem en dictie werd hij de verpersoonlijking van de natuurdocumentaire, hij gaf Moeder Natuur een stem die nog lang zal naklinken.

In maart 2023 was hij 96 jaar oud en vertoonde de BBC een van zijn laatste kunststukken: de serie *Wild Isle*. Voor het eerst in zijn indrukwekkende oeuvre bezocht hij geen exotische streken, maar richtte hij de blik op de Britse natuur. Zo wees hij de (Britse) kijker niet alleen op de fascinerende schoonheid van de natuur dicht bij huis, ook bekommerde hij zich om het voortbestaan ervan.

Niet voor niets bestonden de eerste seconden van de zesdelige serie uit een prachtig, vertraagd beeld: een ijsvogel die een visje uit het water tilde, onderwijl de waterdruppels van zich af schuddend. En dat in super slow motion, gefilmd met de meest geavanceerde camera's van dat moment. Enkele seconden duurde het tafereel maar (later zouden de ijsvogels terugkeren in de serie), maar het beeld was gezet. De ijsvogel is de ultieme verbeelding van de natuur in onze streken.

Er zijn trouwens ook mensen, meestal van die doorgewinterde vogelaars, die minder idolaat zijn van de ijsvogel. Dat vinden ze te gemakkelijk. Nee, doe hen maar een zeldzame Pallas boszanger, een groengrijs vogeltje dat het van z'n fletse gele wenkbrauwstreepje moet hebben. Wij vallen juist op dat oogverblindende blauw.

Verliefd worden op een ijsvogel, dat kan iederéén. Maar van een ijsvogel hóúden is juist heel moeilijk. Want de liefde doet onvermijdelijk pijn, die gaat stevast gepaard met gemis. De ontmoetingen zijn zeldzaam en vaak toevallig. Zoeken is zinloos. Nooit weet je zeker of en wanneer je jouw geliefde nóg eens zult zien. Jaren kunnen voorbijgaan zonder ook maar een glimp, als je pech hebt.

Toegegeven: wij zijn er zwaar aan toe. Wij durven gerust te stellen dat we ons alle keren dat we een ijsvogel zagen, nog herinneren. Plaats, tijd, situatie, beeld: er bestaan nauwelijks foto's van; fotograferen gaat ten koste van het kijken – en trouwens, meestal is de ontmoeting in een oogwenk alweer voorbij. Bovendien levert het hooguit enkele vage bewijsplaatjes van bedroevende telefoonkwaliteit op die alleen met een loep iets blauws of oranje laten zien tussen de takken. Maar zo'n foto hoeft ook niet, want alles staat opgeslagen in ons geheugen.

Een ijsvogel zien is leven in het hier en nu – je moet het moment pakken wanneer het zich voordoet, een seconde later kan de droom uiteenspatten als een zeepbel in de lucht.

Wij kunnen dat weten, want hoewel de ijsvogel zich pas vrij laat in onze levens voor het eerst vertoonde, hebben wij er sindsdien vele gezien. Telkens weer, niet één keer uitgezonderd, waren we verrukt. Die kleuren. Dat blauw. Die bekende ‘flits’. De snelheid, waardoor je de vleugelslag maar nauwelijks ziet. En de zeldzaamheid van het moment: luttele seconden duurt je geluk doorgaans, vaak zelfs nog korter – dan is het voorbij.

Er zijn weinig gebeurtenissen in een leven die aan een paar seconden genoeg hebben om een mensenleven lang mee te gaan. Een ijsvogel zien (nooit ‘spotten’ zeggen – dat doe je maar met vliegtuigen) is er zo een. De herinneringen stapelen zich op.

Die ervaringen, de verhalen, de betovering en de wetenschap rondom die ene vogel: dit schreeuwde voor ons om een boek. Jaren hebben we, tussen de alledaagse werkzaamheden en verplichtingen door, gelezen, gezocht en gekeken. We spraken met onderzoekers, veldwerkers en andere deskundigen. Alles om meer te leren over die ene vogel die ons zo weet te betoveren. Dit boek is ons eerbetoon aan het blauwe wonder.

Wat we al wisten

De basiskennis over de ijsvogel vind je natuurlijk in elk vogelboek. Neem de onvolprezen *ANWB Vogelgids*, tussen de hop en de bijenster. Daar staat ie. Het tekstkolommetje is nauwelijks 7 centimeter lang. We citeren: 'Ijsvogel (*Alcedo Atthis*) L 17-19,5 cm (inclusief circa 4 cm lange snavel). Broedt aan kleine en middelgrote visrijke, traag stromende beken en rivieren met steile oevers en geboomte; ook langs meren en vijvers. 's Winters soms aan zee. Zit vaak roerloos te loeren naar kleine vissen, die na loodrechte stootduik (vaak na even bidden) gevangen worden. Schuw en rusteloos. Graaft c 1 m lange gang met rond nesthol aan einde, waarin jongen op bed van visgraten grootgebracht worden.'

Vooraf dat bidden voor het eten spreekt natuurlijk aan, maar 'bidden' is slechts de term voor het stil hangen in de lucht, zoals we dat vooral kennen van de torenvalk, die vanuit de hoogte spiedt naar muizen of zandhagedissen. Ook de visarend en de ruigpootbuiser hangen zo weleens stil in de lucht te fladderen.

We leren in de vogelgids verder dat de 'kleine, prachtig gekleurde plompe vogel met korte staart en poten, grote kop en lange snavel' vaak rechtop zit, dat zijn (voor de leesbaarheid schrijven wij in dit boek 'hij' waar 'hij/zij' kan worden gelezen) 'schitterend blauw' varieert van azuur tot kobalt, dat de vrouwtjes een 'roodachtige ondersnavelbasis' hebben, dat jongen grijsachtige poten hebben, maar volwassen vogels op lichtrode staan.

Zijn meest gehoorde roep is een vaak tweelettergrepig 'zie-ti', 'bij opwinding herhaald in korte reeks'. En, zo besluit de vogelgids het lemma: 'Zelden gehoorde zang een eenvoudige reeks roepjes in haperend, onregelmatig ritme.'

Dat is alles. Andere vogelgidsen hebben er niet veel wezenlijks aan

toe te voegen. Daarmee doen ze de ijsvogel tekort. De vogel verdient beter. Want alleen aan noodzakelijke weetjes valt al zoveel meer te vertellen dan de gemiddelde vogelgids doet. Dat de ijsvogel voornamelijk leeft van zoetwatervis (stekelbaarsjes, voorntjes, grondeltjes, jonge snoek) maar – vooral buiten broedtijd – ook van waterinsecten, zeevis, garnalen of ongewervelde diertjes uit zijn directe omgeving. Met het oprukken van de Amerikaanse rivierkreeft, een invasieve exoot die het leven in de binnenwateren nogal op z'n kop lijkt te zetten, worden ook in de braakballen en uitwerpselen van ijsvogels vaker resten van die soort gevonden. Sommige nestkasten zijn helemaal roodgekleurd van de kreeftconsumptie.

En dan die naam, altijd maar weer die naam. We kunnen het zinnetje niet meer aanhoren of lezen, maar het moet even: ondanks zijn naam houdt de ijsvogel niet van ijs. Een béétje strenge winter kan de vogel de das omdoen. Een of twee weekjes stevige vorst kan de populatie in onze contreien decimeren, zoals gebeurde in de winters van 2012, 2018 en 2021. Doordat het water is bevroren kunnen ze niet bij hun eten; wakken zijn dan hun laatste strohalm. Juist bij koude moet er voldoende te eten zijn, anders kan het energieverlies al het leven persen uit die 35 gram botjes en veren.

Vandaar wellicht de naam, aldus een van de theorieën: ijs drijft de ijsvogel naar wakken, waar mogelijk nog een enkel visje veroverd kan worden om in leven te blijven, in afwachting van betere tijden. Zoals de roerdomp en andere bewoners van verborgen rietvelden gedwongen zijn zich dan buiten hun vertrouwde omgeving te begeven, zo wordt de ijsvogel voor zijn benodigde vis verbannen naar de laatste open plekken in het ijs.

Evengoed zou het 'ijs' in zijn naam kunnen verwijzen naar ijzer, en dat zou volgens de theorieën dan weer te maken hebben met de vertaling vanuit het Duitse 'Eisvogel'. 'Eis' betekent ijs, maar zou ook kunnen verwijzen naar 'Eisen' (ijzer), en daarmee naar de ijsblauwe, metalige kleur op zijn rug. We zullen het nooit weten, en troosten ons met de gedachte dat de ijsvogel het zelf ook niet weet.

Zijn ingewikkelde verhouding tot ijs is vermoedelijk de verklaring voor zijn haastige en stormachtige reproductie in de vorm van drie of vier broedsels (met doorgaans zes of zeven witte, bijna ronde

eieren). Als al die broedsels lukken en hun jongen na ongeveer vijfentwintig dagen uitvliegen op zoek naar een eigen territorium, en als die nesten ook niet worden leeggeroofd door bunzings, boommarters, vossen of andere ellendelingen, kan een paartje ijsvogels per broedseizoen wel zo'n achtentwintig jongen grootbrengen.

Daarvan overleeft natuurlijk niet alles, maar met zoveel broedsels kan de ijsvogelpopulatie zich na een flinke klap in de winter binnen een of twee jaar alweer herstellen. Het is een rigoureuze manier van overleven, met veel onnodig dood en verderf, maar zo houdt de ijsvogel al duizenden jaren lang stand.

Oud wordt de ijsvogel zelden: de meeste sterven binnen vier, vijf jaar. Vele halen de twee jaar niet eens.

Haast hebben ze sowieso: ijsvogels zijn rappe vliegers. Wanneer ze over het water scheren, bereiken ze snelheden van zo'n 60 kilometer per uur, een enkele keer wordt wel 80 kilometer per uur gemeten.

Tot zover grofweg de basale weetjes over de ijsvogel. Ze verklaren echter nog niet de betovering die de ijsvogel teweegbrengt.

Ontmoetingen (1) (JP)

Mijn eerste keer

Mijn eerste ijsvogel kwam uit de diepvries. Dat is niet normaal, maar ook weer niet ongewoon in het vogelasiel waar ik ooit als vrijwilliger werkte. Een medewerker had het arme raamslachtoffer bewaard, om het te laten opzetten voor op de schouw.

De herinnering aan de bevroren ijsvogel is nog even houdbaar als de opgezette versie van de asiemedewerker. Wat me is bijgebleven is hoe klein de vogel was. Veel kleiner dan wat ik later in het wild levend zou tegenkomen. Was hij ingeteerd door het vriesproces? Zetten levende vogels hun veren breder uit, waardoor ze groter lijken? Hoeveel ijsvogel schuilt er precies in een ijsvogel die je tegenkomt?

Misschien telt de waarneming van een diepvriesvogel niet als echte ijsvogelwaarneming. Ook mijn 'echte' eerste keer vergat ik nooit.

Die gelegenheid was kort na mijn vogelasielervaring. Toen viel ik, als verse dertiger toch nog een kind in de vogelkijkerij, in een ketel vol ijsvogels. Het was op zomervakantie, in de Jura, dat noordoostelijke hoekje van Frankrijk tegen de Vogezen aan. Om precies te zijn: Bliesbruck, een gehucht in het Franse departement Moselle (arrondissement Sarreguemines, zegt de atlas) met toen 985 inwoners.

Precies de goede afstand voor een jong gezin met een dochter van twee jaar oud om eens voorzichtig te ruiken aan het fenomeen 'vakantie in het buitenland met een kind'. Dat kind moest 's middags nog slapen, en dat kwam goed uit: vader kon in die uren mooi zijn eerste boekje afronden.

Het gehuurde huisje stond op een park tussen slechts een handvol andere vrijstaande huisjes. Om het terrein heen lag veel groen, omgeven door wat bergtoppen van de Vogezen. Op nog geen honderd meter van de huisjes vandaan bevond zich een meertje tussen de begroeiing. Geen heel groot meer, eerder een forse vijver, maar

wel een natuurlijk water. Omdat ik het vogels kijken net een beetje aan het ontdekken was, had ik mijn kijker meegenomen. Nou ja, 'kijker': het was een handkijkertje van het merk Minox, een krijger-tje waarmee ik het al jarenlang had uitgehouden. Het dingetje vergrootte zo'n vijftientwintig keer, maar echt scherp werd het beeld nooit. Niemand vertelde mij ooit iets: hoe kon ik weten dat dit zoveel beter kon?

De Franse eigenaar zag mij lopen met het ding in de handpalm, en wist meteen hoe laat het was. Een vogelaar. Hij dacht zijn gast een plezier te doen met Duits, in plaats van zijn veel fraaiere moedertaal. Tegelijk: zijn toverwoord 'Eisvögel' klonk me glashelder in de oren. Ik zou het Franse 'Martin-pêcheur' toen vast nog niet hebben begrepen. Nu hoefde ik zijn wijsvinger maar te volgen die me wees naar het paradijs. Bij het meertje moest ik dus zijn voor een echte, levende Eisvogel.

Zelden kreeg een profeet zo snel gelijk. Ik stond nog niet aan de rand van de waterplas of ik zag de Eisvogel in volle glorie voorbischieten. Ik zette de gemankeerde Minox aan mijn ogen, en kon niet geloven wat ik zag. Dit was niet mijn anderhalfste, zelfs niet mijn tweede ijsvogel, dit was meteen een hele groep. Minstens vijf blauwe vogels schoten vanuit alle hoeken van het meer kriskras door elkaar, als dolle kogels in een videospelletje.

Een vers uitgevlogen familie, weet ik nu, zoveel jaren later. Want ijsvogels houden niet van ijsvogels. Dat wil zeggen: ze dulden hun partner en hun kinderen, maar die band is maar van tijdelijke aard. De ouders verstoten de jongen al snel na het uitvliegen uit het territorium, om plaats te maken voor nieuwe aanwas. Moeder is soms al bezig aan het tweede of derde nest terwijl vader de kinderen nog voedt. Logisch dat er geregeld een tweede mannetje zo'n huwelijk weet binnen te dringen. Wanneer alle gezinsverantwoordelijkheden voor dat jaar erop zitten en het broedseizoen officieel voor gesloten is verklaard, leven alle ijsvogels solitair verder: vader, moeder en alle (overgebleven) kinderen.

Dat is allemaal wijsheid van nu. Toen, daar aan die Franse oase, zag ik alleen maar een rijkdom aan willekeurige ijsvogels, lukraak door elkaar vliegend. Eerst waren het er in mijn herinnering een stuk of tien, later werden het er in verhalen 'misschien wel twintig'.

Meer dan zo'n zeven of acht exemplaren kunnen het er nooit geweest zijn. Het gemiddelde ijsvogelnest brengt immers zo'n zes jongen voort.

Ik hoorde ze opgewonden piepen, een geheel nieuw geluid voor mij. Vanaf overhangende takken kwamen ze aanvliegen, tussen hun snavel de kleine visjes die ze als een smid zo doeltreffend doodsloegen op het aambeeld van hun tak. Hoe ze de verdoofde of geheel levenloze visjes met één besliste beweging van kop en snavel een kwartslag wisten te draaien, zodat ze in de lengterichting – de kop van het visje bij voorkeur voorop – in één keer naar binnen konden worden geschrokt. Heel even zag ik de keel van de vogel opbollen bij het doorslikken van de vis, dat was alles.

Hoe scheel ik ook van mijn kijkertje werd, ik heb dit tafereel elke dag vele uren aanschouwd tijdens die vakantie. Elk middagslaapje van mijn dochter, steeds als ze om zeven uur 's avonds naar bed ging: papa moest héél even met z'n kijkertje naar hiernaast.

Als een kind zo opgewonden kwam ik dan terug van het water. Mijn ijsvogeldoop was een duik in het diepe geweest, en meteen van de hoogste plank. Wat was het geweldig spannend.

Daar, aan de waterkant, enigszins verscholen tussen kniehoog gras, met niemand om mij heen, legde ik in mijn hoofd een film vast die ik nooit meer zou en zal vergeten.

Later zou ik vaker ijsvogels zien, veel vaker. Gelukkig wel. Soms een paar tegelijk; op een tak, met een visje, met jongen. Ik had intussen een vele malen betere kijker aangeschaft – het kost wat, maar wanneer nu een vogel tegenover mij zich op een takje zat uit te schudden, kon ik wél de veertjes tellen en elke druppel in het rond zien spattten. Met beide ogen tegelijk, zonder hoofdpijn.

Alle andere keren dat ik ijsvogels zag, staan in het licht van die eerste keer. Steeds hopen op de weldaad, overvloed en gelukzaligheid van dat moment bij dat Franse meertje terug te halen. Het zou en zal nooit helemaal lukken, maar het streven is ook de motor die me gaande houdt. Een eindeloze, maar vergeefse reeks pogingen om de tijd te stoppen, te stollen, te vangen en terug te zetten.

Inmiddels zijn we decennia verder. De reisorganisatie waar we het huisje hadden geboekt bestaat allang niet meer. Op Google Maps probeerde ik beelden van het ijsvogelparadijs terug te vinden. Het huizenparkje en bijbehorend meertje bleken van de aardbodem verdwenen. Was het terug te vinden, dan zou ik er ongetwijfeld naar zijn teruggereisd, al was het maar voor dit boek. Maar helaas: waar vroeger de ijsvogels vlogen is een 'Parc Archéologique' verrezen, een 'Europäischer Kulturpark' met vondsten van Kelten uit de IJzertijd. Er staat nu een moderne Romeinse Villa en een Tombe de la Princesse, replica's van opgravingen.

Gelukkig heb ik de beelden nog. In mijn hoofd, waar ze met het klimmen der jaren alleen maar helderder en mooier worden. Het waren wel twintig ijsvogels, en soms nog wel meer. Scherper dan ik ze ooit door dat kijkertje heb gezien.